

Daphne

Årgång 20
Nr 1 2009

Daphne

Utkommer med 2 nummer/år och ges ut av Botaniska Sällskapet i Stockholm i samarbete med Upplands botaniska förening.

Redaktion

Redaktör

Hans Rydberg
Ek, Västergården, 646 91 Gnesta
0158-10722, hans@cmag.se
Teknisk redaktör
Staffan Kihl
08-7110296, s.kihl@telia.com

Botaniska Sällskapet

Botaniska institutionen
Stockholms Universitet
106 91 Stockholm
E-post: styrelsen@bsis.org
Hemsida: bsis.org
Bankgiro: 5272-8193
Plusgiro: 196094-7
Medlemsavgift: 150 kr/år.

Upplands botaniska förening

c/o Avdelningen för växtekologi
Villavägen 14
752 36 Uppsala
E-post: botaniska.sektionen@gmail.com
Hemsida: sbf.c.se/BSU
Plusgiro: 327956-9
Medlemsavgift: 100 kr/år.

Prenumerationer

Ingår i årsavgiften till resp. förening.
Avgift för separat prenumeration (150 kr/år)
sätts in på resp. förenings postgiro.

Adressändringar

Meddelas resp. förening via post eller e-post.

Kontakt

Frågor, material till tidskriften etc. kan skickas till någon i redaktionen eller via e-post till daphne@bsis.org

Årgång 20 nr 1 2009
ISSN 1101-5527
Rentryck AB, Tullinge

Bidrag till Daphne mottages tacksamt!

Manus skickas till redaktören via post eller e-post eller till daphne@bsis.org.

Instruktion till författare

Vi ser gärna att du skriver manuskript på dator i något ordbehandlingsprogram. Kontakta redaktionen om du inte kan leverera materialet i digital form. Det redaktionella arbetet underlättas betydligt om vi får filen med manuskriptet via e-post, på diskett eller CD-skiva. Vi kan läsa de flesta ordbehandlingsprogram direkt. Om du använder ett ordbehandlingsprogram som är ovanligt idag, tag kontakt med redaktionen. Gör eventuella tabeller eller uppställningar med hjälp av tabulatorer (ej mellanslag) mellan kolumner. Bifoga gärna utskrift.

Börja alltid manuskriptet med titeln på artikeln följt av namn på författaren/författarna. I slutet av artikeln ska eventuell citerad litteratur samlas under rubriken "Litteratur". Vi ser gärna att artiklarna illustreras. Har du problem med lämplig illustration, ta kontakt med redaktionen i god tid så kan vi säkert hjälpa till. Manuskript kan vara korta eller långa. Planerar du ett manuskript på mer än tio sidor - tag kontakt med redaktionen i god tid! Om du skickar manuskript till "Medlemstorget" är kraven på utformningen lägre ställda - se för övrigt presentationen i detta nummer av Daphne. Har du några frågor är du välkommen att höra av dig till redaktionen.

Omslagsbild: Middagsblomma, *Carpobrotus acinaciformis*, från Gran Canaria.

Foto: Thord Alderborn

Redaktören har ordet

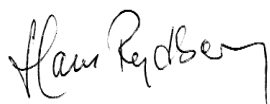
Detta år, 2009, är en milstolpe i det svenska naturvårdsarbetet. För jämt hundra år sedan skapades vår första naturvårdslag. Naturskyddsföreningen bildades och Sverige fick sin första nationalpark. Vad som hänt sedan dess är säkert känt för oss alla. När jag nu sitter här och kisar ut över vårens lummiga grönska, kan jag inte låta bli att tänka på tiden före 1909. Vi hade säkert mer värdefull natur då än vad vi har idag – trots att vi då inte bildat ett enda naturreservat, inte skrivit under en enda naturvårdskonvention och inte stiftat en enda naturvårdslag. Det svenska naturvårdsarbetet borde rimligen ha startat långt tidigare. Men när? Frågan är mer filosofisk än vetenskaplig.

Hela det Sverige som kröp upp ur havet efter istiden borde ha varit av nationalparksklass – mil efter mil av natur, helt opåverkad av människan. När träden småningom bäddade in landet i grönska kom urskogar att täcka i princip all fastmark. Ju längre tiden led desto fler avtryck satte människan i landskapet. Inom naturvärden värderade vi länge naturen efter hur i hög grad den påverkats av människan. När vi såg att allting höll på att gå förlorat, när utarmningen riskerade att utplåna all ”naturlig” natur – då kom lagarna, då kom också de skyddade områdena. Först skyddade vi bara det orörda, sedan när odlingslandsk-

pet var på väg bort med sina ängar och naturbeten, då trädde EU in och hjälpte till att hålla de nödställda hagarna under armarna som en livräddningsåtgärd genom bidrag i alla dess former.

År 2009 är en viktig milstolpe i vårt trogna och långsiktiga arbete att bevara all slags natur med alla de växt- och djurarter vi skall dela plats med i framtiden. Vi bevarar inte bara arterna – vi bevarar också naturens alla processer, funktioner, färger, former, ljud och dofter, vilka samlat ger oss upplevelser som höjer oss långt över teknokratins kortsiktiga dimridå.

Kunskapen om de värden naturen representerar kommer att ge oss nya skyddade områden. Och här kan den ideella naturvården, till exempel Botaniska Sällskapet och dess medlemmar, göra stora insatser. Den kunskap föreningen genom sina medlemmar besitter, den skarpögdhet och sprudlande entusiasm som följer våra vandringar i fält, är unik för vårt område. Låt inte denna kunskap stanna i fältdagboken. De botaniskt värdefulla områden som löper störst risk att försvinna, är de som hemlighålls. Använd därför Artportalen, kontakta myndigheter, markägare eller entreprenörer – låt din kunskap bli verktyg för en bättre bevarad natur!

Strandstuviken – ett paradiset för fåglar och maskrosor

HANS RYDBERG

Strax utanför Nyköping i Sörmland, cirka 7 km sydost om tätortens centrum, ligger två havsvikar, Strandstuviken och Snäckviken. Innanför dessa utbreder sig ett landskap som saknar motstycke längs den sörmländska östersjökusten. Och det var ornitologerna som först upptäckte de höga naturvärdena. Vår och höst vallfärdade grönklädda figurer med kikare runt halsen ned till de kortbetade strandängarna och fälthandböckernas blad fylldes av namn på fåglar från när och fjärran. Den biologiska föreningen i staden hade i sin tidskrift "I Kikaren" ständiga rapporter och

reportage från området och än idag rapporteras många fynd i Artportalen.

Skyddad natur

Redan 1970 väckte Ingemar Nord, Sparreholm, ett förslag om att Strandstuviken med Snäckviken och omgivande landområden skulle avsättas som naturreservat. Då frågan om Arnö-områdets framtida utnyttjande inte var klarlagt avstyrkte Nyköpings kommun då förslaget om naturreservat. Länsstyrelsen tog upp ärendet på nytt 1977 och kommunen var då positiv till reservatsbildning och ett interi-

Välhävdade kortbetade strandängar i naturreservatet – ett eldorado för fåglar, särskilt under vår och höst. Observera att inga vassar skiljer strandängen från det öppna havet! Foto: Per Folkesson, Nyköping.

mistiskt reservat bildades 1978 och som förlängdes till 1981. Det skulle dock dröja ända till 1989 innan området blev naturreservat, givetvis med målsättningen att genom betesdrift säkra hävden på strandängarna (Länsstyrelsen i Södermanlands län 1989). Naturreservatet, som är bildat av Länsstyrelsen, är 990 hektar, varav 320 hektar land. Karta över naturreservatet finns under länken <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland> och sedan "Välj verksamhet – Naturvård – OK – Naturreservat – Strandstuviken – besökskartan.

1998 tog Regeringen beslut om att området ska ingå i nätverket Natura 2000. Området innehåller inte mindre än tio naturtyper som ingår i EU:s habitatdirektiv. Detta innebär att staten och kommunen som förvaltare måste garantera att naturvärdena bevaras i vart och ett av de tio habitaten. Dessutom är området ett SPA-område, vilket betyder att vi utifrån EU:s fågeldirektiv har ansvar att värna om områdets kvalitéer för fågellivet, både som rastlokal och för ett antal utvalda fågelarter. Området har dessutom fått högsta klass i Naturvårdsverkets våtmarksinventering (Naturvårdsverket 1993), i Ängs- och hagmarksinventeringen (Rydberg & Vik 1992) samt i länets naturvårdsplan (Länsstyrelsen 1991). Det är dessutom ett riksintresse för naturvård (Häggbom 1992). Ett område med så höga meriter måste naturligtvis beskrivas närmare, i detta sammanhang främst utifrån de botaniska aspekterna.

Hur var det förr?

Strandängarna är av ungt datum. Först under 1800-talet blev de tillgängliga genom landhöjningen och har troligen i begränsad omfattning utnyttjats som slåttermarker. Däremot har de säkert betats kontinuerligt, eventuellt med kortare avbrott i nära 200 år. Historiskt har markerna brukats från säteriet Gårdsnäas. På en karta från 1689 (Lantmäteriverket 1689) är dagens skogar och hagar betesmarker med spridda träd och slåtterängar, utom den norra delen som betecknades med "björk- gran o ahlskog". Landskapet

har sedan dess genomgått olika faser och de hagmarker som ännu återstår är backar där sly och småträd röjts bort för att skapa gräsväxt åt betesdjuren. Strandängarna har inte påverkats mycket även om de ökat i areal genom landytans höjning. Fastmarken har däremot under åren mörknat betydligt och de marker som historiskt var öppna, ljusa eller lätt trädbeklädda har idag övergått till naturskogar med i huvudsak gran, där rester av en svunnen hagmarksepok kan skönjas i de kvarstående gamla ekarna.

Naturförhållandena

Naturreservatet har en varierad natur och innehåller förutom vattenområdet och innanför liggande strandängar, även kalkfuktängar, små torrbackar, hagmarker med eller utan ek samt några större skogspartier med gammal barrskog. En stor del av skogsarealen är gamla ekhagar som delvis övertagits av gran. Här står grova ekar och granar om vartannat och naturvärden knutna till död ved och äldre granskog har ökat på det gamla eklandskapets bekostnad, vilket gör det till en grannlaga uppgift i arbetet att formulera långsiktiga skötsel mål. Ekhage eller granskog? Området är delvis småbergigt och på de högsta nivåerna står gistna, småskäggiga gammeltallar och blickar ned på mattor av renlav.

Strax intill naturreservatet ligger en välbesökt kommunal badplats. De grunda och barnvänliga sandbottarna lockar till bad då värmen sommartid kommer upp i temperaturer som ofta överstiger insjöarnas. I anslutning till badet ligger också en campingplats samt en parkering som man kan använda för att ta sig till Strandstuvikens naturreservat.

Fågellivet

I fjärdarnas grunda vatten frodas otaliga smådjur och det finns också frön av små växter som högvattnet släpat ut från land och växtdelar som vågor och strömmar rivit av från vegetationsklädda bottenar längre ut. Fjärdarna är vår och höst fantastiska smörgåsbord för vadare och sjöfåglar. Totalt har över 250 arter

noterats. Under vår och sensommar rastar stora mängder skrântärnor. Av rastande arter i övrigt märks bland annat stora andfågelflockar med vigg, brunänder, bergänder, knipor, stjärtänder och bläsänder tillsammans med hundratals knöl- och sångsvanar. De flesta av i landet anträffbara rastande vadarfåglar har noterats i området. Några exempel på fåglar som rapporterats bara under det senaste höststräcket är enligt Artportalen kärrensnäppa, gluttsnäppa, tuvsnäppa, småsnäppa, mosnäppa, svartnsnäppa, skogssnäppa, spovsnäppa, myrnsnäppa, myrspov, storskarv, lappspurv och rödstrupig piplärka. Fågellivet har dokumenterats under lång tid (Jansson 1978, Nord 1964, Pettersson 1968, 1974, Wahlén & Pettersson 1978 m.fl.) men i nutiden sker rapporteringen främst via nätet i Artportalen. Sedan 1984 har fågelföreningen Tärnan en fältstation i området med uppgift att bedriva

Majvivan är en kalkgynnad fuktängsväxt och en mycket fin indikator på artrika strandängar. Arten har minskat oroväckande i Sörmland, men finns ännu kvar på flera lokaler kring Nyköping, bland annat vid Strandstuviken. Foto: Hans Rydberg

långsiktiga studier av fågellivet. En artlista över områdets fåglar finns på föreningens hemsida www.oxelosund.net/tarnan/. I skrivande stund meddelades det att hemsidan tillfälligt är nerlagd, men att förhoppningar finns att den åter ser dagens ljus.

Växtligheten

Det skulle dröja en bit in på 1980-talet tills mer noggranna inventeringar avslöjade att även växtligheten var speciell. Visserligen hade ekologiska studier av strandängsvegetationen gjorts i ett tidigare skede (Tyler 1969), men undersökningen hade en växtsociologisk inriktning och avslöjade inte mycket om områdets botaniska kvaliteter. Under 1970-talet rapporterade växtkunniga ornitologer att arter som majviva, sumpgentiana och ängsnycklar setts i området och någon hade också sett stallört. Mitt första besök i området, en regnig och blåsig sensommardag i slutet av 1970-talet, sade mig ingenting. Jag gick i en hel timme bland krypvenmattor, i stråk av småstarr och ängsull och det verkade fattigt, fattigt! Att jag gått på fel ställen förstod jag först senare och att den rika florin var koncentrerad till ett fåtal platser fann jag som förklaring till det magra resultatet av mitt första besök. År 1986 fick jag i uppdrag att genomföra en botanisk inventering av strandängarna (Rydberg 1986) och blev då uppmärksam på att värdena, åtminstone i vissa delar, var mycket stora. Jag var då nybörjare på *Taraxacum*, maskrosor, men kunde i alla fall konstatera att två arter strandmaskrosor, nämligen östersjömaskros och strandmaskros, fanns på flera ställen – ofta i mängd. Senare besök skulle emellertid avslöja att jag befunnit mig i maskrosornas finrum. Men mer om detta senare.

Strandstuvikens botaniska kvalitéer har, fränsett de ovan nämnda källorna, inte tidigare publicerats. Inte heller finns lokalen omnämnd bland besöksvärda lokaler i Rydberg & Wanntorp (2001), där i stället det närbelägna kommunala naturreservatet Labro ängar beskrivs.

Badplatsen

Om man skall ta sig till reservatet bör man ställa sin bil eller cykel på badplatsens parkering. Mot havet öppnar sig magra sandmarker med tallar och på marken finns det mest kottar, tallbarr och luggslitet gräs. En och annan torrbacksväxt kan man också hitta men marknötningen är stor då tusentals människor trampar runt här hela sommaren. På vägen till badplatsen kan man se förvildade växter som bergklint och ormöga. Sandstranden är ganska fattig på vegetation men om man går längs stranden man kan få se saltnarv, rödsäv, strandråg och strandvial – arter

som i Sörmland är ganska ovanliga eftersom marina sandstränder här är en stor bristvara. Om man följer campingplatsen västerut kommer man småningom till en spång, utmed vilken det växer högörtvegetation som präglas av utflödande sötvatten från ett dike. I denna frodiga grönska växer bland annat kärrsilja, sprängört, jättegroe, vattenskräppa och tiggarranunkel. När man passerat spången leds man via en liten stig rätt in i reservatet.

Strandängarna

Stigen från badplatsen ansluter nära porten till reservatet till en enfilig bilväg som korsar strandängarna och slutar vid ett par exklusivt belägna fritidshus. Vid reservatets port står också en informationstavla. Vänd ryggen mot denna och se ut över de vidsträckta strandängarna! Området öster om vägen samt längs med stranden ända bort till Stor-Tällaren är med hänsyn till fågellivet förbjudet att beträda under perioden 1 april – 30 september. De botaniskt rika delarna är emellertid tillgängliga året om. Efter cirka 500 meters vandring söderut på vägen från reservatsporten i norr finns ett fågeltorn. Härifrån kan man studera strandängarnas rika fågelfauna och de talrika fågelsträcken vår och höst. Men om man ska titta på växter får man istället huka sig och vandra runt. Strandängarna uppvisar bota-

Sandstranden vid badplatsen, strax intill reservatet, har en mycket gles vegetation där man förutom strandrågen på bilden kan finna saltarv och strandvial. Foto. Gunilla Björkhem, Runtuna.

niskt sett två ansikten, dels en våraspekt med majviva, olika maskrosor och starr i begynnande blomning, dels en sommaraspekt med senare utvecklade arter på främst litet blötare marker.

Ute i det öppna vattnet utanför strandängarna, i den sublitorala (ständigt vattentäckta) zonen, finner vi olika naten som borst-, tråd- och ålnate samt hornsärv och de vitblommiga ranunkelväxterna hjulmöja och vitstjälksmöja. Här växer också hårnating och skruvning samt hårsärv tillsammans med en rad *Chara*-arter främst borststräfsa, *Chara aspera* (Calluna 2007, 2009). Innanför detta växtsamhälle finner vi, där betet är eller varit mer extensivt, högvassar med vass, havssärv och blåsärv. Innanför vassarna kan man på flera håll se norskstarr, lik gråstarr men med större, mer klubbformade småax. Typiska är också slangalger av cyanobakteriesläktet *Vaucheria* som i bottenskiktet bildar en svartgrön filt. I de vassfria zonerna uppträder grunda, varma slambottnar som påverkas av såväl iserosion som kreaturstramp. Här växer dvärsäv i stor mängd, lik nålsäv men ljusare grön och med karaktäristiska vita, kommaformade övervintringsknappar som är synliga redan under sensommaren.

Strax ovanför medelvattenståndet utbreder sig ängar av agnsäv, krypven och havssärling.

Hartmannstarr är en slätterängsväxt med sin starkaste population i Sörmland i Nyköpingstrakten där den finns på ett 10-tal lokaler. En av de rikaste förekomsterna finns vid Snäckviken. Foto: Hans Rydberg

Det vanligaste växtsamhället på de länge översvämmade strandängarna är sannolikt krypven-samhället. Krypven koloniserar markblottorna effektivt genom att från kanterna snabbt bilda ovanjordiska, rotsläende revor som så småningom täcker de länge översvämmade kärrytorna. I nivån ovanför krypven-mattorna hittar man rikligt med saltåg med inslag av gulkämpar och strandkrypa samt vidsträckta ytor med ängsull och hundstarr. I övre geolitoralen, d.v.s. den zon som kan översvämmas vid högsta vattenstånd, ökar andelen saltkänsliga arter och här hittar vi vitklöver, smultronklöver, smågröe, liten ärtstarr med flera.

Den rikaste floran finns där kalkrika material, moränkalk eller skalgrus, är inbäddade i jordarna. Där det finns utflöde av sött grundvatten från fastmarken tillkommer även arter från andra vegetationstyper och det blir då ganska artrikt. Ungefär 500 meter norr om Snäckviken finner man den intressantaste floran. Det är här vi ser majvivan växa i mängd tillsammans med olika strandmaskrosor, sumpgentiana, tagelsäv, älvväxing, knutnarv,

vildlin, ormtunga och hartmannstarr, den senare rödlistad. Tidigare har även sumpgentiana, kärrvial, ängsnycklar och stallört rapporterats från området, men dessa arter har inte setts under senare år. I området finns även en småblommig form av kabbleka, *Caltha palustris f. parviflora*, från litteraturen bara anmärkt från Västergötland (Nordström 1909). Blommorna är bara 8-10 mm breda, mot normalt 20-25 mm. Formen sågs växa i norra värdekärnan 1986, men har senare inte eftersökts. Kanske är de här växterna bara förbisedda då de inte speciellt uppmärksammats vid de kortvariga besök, i första hand inriktade på områdets maskrosor, som skett efter 1986.

I övrigt är de botaniska värdena utspridda och främst knutna till finjordar ovanför linjen för högsta vattenstånd. Några svampar som noterades under strandängsinventeringen (Rydberg 1986) var klubbmurkling *Mitruha paludosa* som förekom rikligt på gammal alförna i de nu bortröjda igenväxningspartierna samt ringbroking *Panaeolus semiovatus*, i stor mängd på gamla spillningshögar.

En intressant företeelse på strandängarna är den bitvis rikliga förekomsten av stagg. Arten kan ibland bilda massvegetation på utmagrad, något fuktig slättermark som indikator på otillräcklig näringsåterförsel. Enligt en kulturhistorisk utredning som togs fram inför reservatsbildningen skulle slätter i området ha pågått under en förhållandevis kort tidsepok, ett påstående som står i viss motsättning till den ymniga förekomsten av stagg.

Hagarna

I området finns idag en del betade skogsbestånd med tall, andra är mer ekbevuxna. Hagen norr om Snäckviken är botaniskt rik med arter som tvåblad, spenört, hässlebrodd och tandrot. Ett flertal moränblock med kalksten påträffas i sluttningen, vilket delvis förklarar den rika floran här och de kalkgynnade växterna på den nedanför liggande strandängen. Mot strandängarna finns på några håll örtrika bryn och solexponerade berghällar där man

kan hitta ängsväxter som blåsuga, kattfot, darrgräs, knägräs, jungfrulin, ljus solvända, knöl- och backsmörblomma, brudbröd, svinrot och ängsskära. Många av dessa arter är säkert restbestånd från en tidigare betydligt större utbredning i området. De är alla arter som i olika hög grad gått tillbaka, särskilt i inlandet men också i kustnära odlingslandskap.

Skogarna

I reservatet ingår idag fyra större skogspartier. De har alla litet olika karaktär. Väster om Strandstuviken,

i reservatets norra del, dominerar blandskogar med gran med inslag av ungskog och små hällmarkspartier. Stor-Tallaren, som är den udde som skiljer de båda havsvikarna åt, är bevuxen med barrskog som är 125-130 år gammal. I denna naturskog finns gott om död ved. På en av tallarna växer här den numera mycket sällsynta ladlaven, *Cyphelium tigillare*. Ytterligare ett skogsområde ligger nordväst om Lilla Flättna. Detta skogsparti har mer karaktär av igenvuxen hagmark med stora ekar insprängda i yngre skog. Det fjärde skogsområdet, slutligen, ligger i reservatets sydöstra del. Här dominerar örtrik granskog med inslag av grova ekar. Det är möjligen första generationen gran som växer här, men skogen har idag en ålder av 100-120 år och har börjat utveckla egenskaper för naturskog. Grova granlågor ligger kors och tvärs och lövträd och nya granar gror i stormluckorna. Vissa träd i området är riktiga jättar, bland annat finns en tall med 3,5 meters omkrets. I området finns också ett bergsparti med klena ekar som säkerligen är över 100 år samt ett alkärr. Floran i örtgranskogen är ganska rik och man kan se arter som blåsippan, desmeknopp, häslebrodd, rödblåra och tandrot. Under våren täcks skogsgolvet av vitsippsmat-

Ängsskärans blad är mycket karaktäristiska. Arten har gått tillbaka i stora delar av Sverige men är i Sörmland i vissa trakter rätt vanlig. I reservatet finns den sparsamt i ängsbryn som en relik från ett tidigare mer öppet landskap. Foto: Hans Rydberg

tor, harsyra och skogsviol. Svampfloran i området är inte undersökt men enstaka arter har noterats vid besöken, till exempel softkremling *Asterophora lycoperdoides* – en hattbildande parasitsvamp på ruttnande svartkremlor, *Russula nigricans* och *R. adusta*, trollskägg *Telephora penicillata*, svavelticka *Laetiporus sulphureus*, kottehättan *Mycena plumiceps* och ekticka *Phellinus robustus*. På en alltså fanns också ett aethalium (homogen sporbildande fruktkropp hos vissa slemsvampar) av sotägg *Reticularia lycoperdon*, en art av gruppen slemsvampar, som trots namnet inte räknas till svamparna utan i systematiskt hänseende står någonstans mitt emellan djuren och svamparna.

Maskrosorna

Det var först våren 2003 jag fick för mig att närmare titta på maskrosfloran i området. Jag hade misstankar om att det i reservatet kunde finnas fler strandmaskrosor än de tidigare funna östersjömaskros och strandmaskros, så jag ägnade en dag åt området. Längs den smala vägen över strandängarna såg jag snart de första gula solarna. Den första var en östersjömaskros, sedan dök Ostfeldts mask-

ros upp tillsammans med några mycket vanliga ogräsmaskrosor. Efter ytterligare 50 meter visade sig fläckmaskrosen med sina smala, glestandade och oxblodsfläckiga blad. Pulsen hade då redan stigit och dagen ägnades sedan att gå runt på en del av strandängarna i området. Två riktiga hotspots kunde identifieras. Den ena är den delvis förbuskade strandängen ungefär 500 meter norr om Snäckviken (nedan kallad ”norra värdekärnan”), den andra finns i fuktstråket mellan två skogsholmar ca 1150 meter sydost om spången mellan campingplatsen och reservatet (här kallad ”södra värdekärnan”). Eftersom reservatet är stort hann jag inte med att undersöka alla delområden detta år. Inte heller vid nästa besök, 2006, gjordes undersökningar i nya delområden. Motivet detta år var att fotografera några av de funna arterna och vid ett blixtpbesök 2008 eftersöktes en viss art, Marklunds maskros, en slags ängsmaskros, som misstänktes växa i området norr om Snäckholmen. Planer finns att under 2009 eller 2010 göra ytterligare besök i området för att försöka hitta arter som Nordstedts maskros och sankmaskros, vilka

ännu inte setts vid Strandstuviken, men som finns på liknande lokaler i Östergötland. Följande redovisning av maskrosorna vid Strandstuviken får betecknas som preliminär.

I området har arter från hittills sju olika maskrossektioner anträffats. Dessa är *Celtica* (kärrmaskrosor), *Hamata* (ängsmaskrosor), *Naevosa* (fläckmaskrosor), *Borea* (nordmaskrosor), *Palustria* (strandmaskrosor), *Erythrosperma* (sandmaskrosor) och *Ruderalia* (ogräsmaskrosor).

Sektion Celtica – kärrmaskrosor

T. gelertii – Gelerts maskros.

Denna art är regionalt rödlistad (Rydberg & Wanntorp 2001) och är i länet mycket sällsynt och blott funnen på 4 lokaler. Längre söderut i landet är den vanligare och kan där dessutom uppträda på ogräslokaler. I Sörmland är arten explicit knuten till välhävdade fodermarker av lång kontinuitet. Arten växer i ett hundratal exemplar i den södra värdekärnan. På de övriga tre lokalerna i Sörmland är den mycket sparsamt förekommande.

Ängsmaskrosen är en typisk representant för ängsmaskrosorna, sektion *Hamata*. Notera de korta, breda klolikt nedböjda sidofilikarna och de korta, utstående ytterholkfjällen. Foto: Hans Rydberg

T. bracteatum – tätmaskros

Tätmaskrosen hör även den till de ogödslade gräsmarkernas trogna skara. Liksom Gelerts maskros är den sällsynt i Sörmland och har förutom vid Strandstuviken bara påträffats på fuktängen vid Tunsetter intill Hållsviken i Västerlång – även denna en lokal med mycket ovanliga, rödlistade maskrosor.

Sektion Hamata – ängsmaskrosor

T. hamatum – ängsmaskros

Ängsmaskrosen är i hela landet en mycket fin indikatorart för ogödslade, fuktiga gräsmarker. Även i Sörmland fyller den en sådan funktion och i de få fall arten uppträtt i ruderalmiljö har det alltid varit tal om enstaka exemplar. Arten är vanlig vid Strandstuviken och lätt igenkänd på bladen med sina 3-5 par, mitt för varand-

ra stående, korta och klolikt nedböjda, nedåtpåkande sidolober i kombination med de karaktäristiska yttre holkfjällen som är korta, turkosvita och står rätt ut.

T. subhamatum – daggmaskros

Daggmaskrosen är något ovanligare än ängsmaskrosen, och är liksom denna en bra indikator för det äldre odlingslandskapets ogödslade fodermarker. Den växer emellertid ofta något torrare och har därför en vidare ekologi, exempelvis är den funnen även i ren torrängsmiljö. Liksom ängsmaskrosen finns den på flera håll vid Strandstuviken.

T. cfr marklundii – Marklunds maskros

Marklunds maskros är hittills ännu inte funnen i Sörmland. I halvskuggig lövskog norr om Snäckviken växte år 2006 plantor som var storvuxna med grova tänder på sidolobernas ryggsidor. Detta är en marklundii-karaktär men enligt Hans Øllgaard är det osäkert om skuggformer av daggmaskros kan utveckla sådana tänder eller inte. Frösådd på mer öppen mark skulle visa om karaktären består. Platsen kommer att återbesökas för att se om det rör sig om daggmaskros eller Marklunds maskros.

Sektion Naevosa – fläckmaskrosor

T. praestans – kvällsmaskros

Kvällsmaskrosen är en exklusiv representant för de ogödslade ängarna och betesmarkerna. Den vill ofta ha litet kalk i marken och gärna litet rörligt vatten för att trivas bra. Arten är rödlistad (VU) enligt 2005 års rödlista (Gärdenfors 2005). Kvällsmaskrosen tycks igenväxningstålig och man kan även hitta den utmed skogsstigar, i skogsgläntor, lövkärr eller i tallhagar-nas fuktstråk. Rikligast blir den emellertid i hävdad miljö. Vid Strandstuviken finns den rätt

rikligt, minst ett 100-tal exemplar, i den södra värdekärnan.

T. maculigerum – fläckmaskros

Fläckmaskrosen är en av våra viktigaste och mest sårbara arter i naturbetesmarkernas växtvärld. I regel uppträder den fåtaligt, så också vid Strandstuviken, där den kan räknas i ett 10-tal exemplar. Den kan vara förbisedd, särskilt efter blomningen, då dess blad brukar trassla in sig i omgivande vegetation, vilket gör den närmast osynlig. Fläckmaskrosen är rödlistad (NT = missgynnad) enligt 2005 års rödlista, men mycket talar för att den i 2010 års version hamnar i en högre hotkategori.

Sektion Borea – nordmaskrosor

T. litorale – liten kärrmaskros

Denna art räknades förr till kärrmaskrosorna, därav namnet. Det är en småvuxen art, med nästan upprätta yttre holkfjäll och märken utan pollen. Ändloben hos bladen kan vara vackert lyrformad. Denna maskros är rödlistad, VU = sårbar, enligt 2005 års lista, men allt talar för att den 2010 får en högre hotkategori. Det beror på att arten, åtminstone på svenska fastlandet, lever i små populationer med stora inbördes avstånd. Den är genom sin

Kvällsmaskrosen är i början svår att känna igen. Bladnerven är djupt röd och bladen är typiska med sina ofta korta, klolikt nedåtriktade flikar med vass spets. Foto: Hans Rydberg

Fläckmaskrosen kan ibland se ut som på bilden med nästan hela, smätandade blad, vilka är tätt fräckiga av mörka fläckar. Foto: Hans Rydberg

litenhet och växtmiljö på litet kalkrika fuktängar eller havsstrandängar starkt beroende av fortsatt hävd. Även förekomsten vid Strandstuviken är liten och knappast långsiktigt stabil.

T. ostenfeldii – Ostenfelds maskros

Ostenfelds maskros är i stora delar av Sverige den vanligaste av de hävdgynnade maskrosorna. Den utmärks av små, rent gula blommor med kycklinggula märken utan pollen. Bladens form kan variera men loberna är ofta litet knubbiga, ibland med en kraftig tand på ovansidan. Arten förekommer även på människoskapade ståndorter, då den blir mer lik en ogräsmaskros. Ostenfelds maskros är vanlig överallt på öppen mark vid Strandstuviken.

Sektion Palustris – strandmaskrosor

T. balticum – östersjömaskros

Östersjömaskrosen är än så länge en rätt vanlig art i kortgräsiga strandmiljöer utmed Östersjön. Emellertid har den minskat kraftigt sedan förr, vilket beror på att strandängsbetet

har upphört på många håll, inte minst i Sörmland. Det finns därför all anledning att följa artens utveckling. Vid Strandstuviken är det en på strandängarna vanlig art, som finns på alla ställen ovanför linjen för högsta vattenstånd, där gräs- och örtrikedomen tilltar.

T. sueticum – strandmaskros

Strandmaskrosen är en i Sörmland regionalt rödlistad art (Rydberg & Wanntorp 2001), som är sällsyntare än föregående och dessutom mer kalkgynnad. Arten har linjärsnalt tungformade blad med ibland korta tänder utmed kanten. Märkena är gula och utan pollen, de yttre holkfjällen brett äggformade och tätt

tryckta till holken. I reservatet förekommer den i ett par hundra exemplar i området norr om Snäckviken, där den blandar sig med östersjömaskros, samt nära vägen mot Vämskogen (SV om campingen). Arten växer i kort gräs, gärna där viss störning genom exempelvis tramp sargat markytan.

T. egregium – smalfjällig strandmaskros

Denna art liknar strandmaskros, men märkena är mer smutsgula (inte rent gula), de yttre holkfjällen smalare och inte så tätt slutna till holken. Bladen har grunda flikar som liknar tänder och dessa sitter betydligt glesare än hos strandmaskros, som dessutom oftast helt saknar tänder i bladkanten. Smalfjällig strandmaskros upptäcktes först 2003 och räknades då i många hundra exemplar i området norr om Snäckviken (norra värdekärnan). Arten är rödlistad (EN = starkt hotad) enligt Gärdenfors (2005). Den växer i landet bara i hävdade strandmiljöer längs Östersjön och är vanlig bara på ett fåtal lokaler. Strandstuviken är den enda kända lokalen i Sörmland. I Uppland förekommer den i norra delen på ett fåtal plat-

Typiskt exemplar av smalfjällig strandmaskros. Se de smala holkfjällen och de smalt lansettlika bladen med sina glesa, mycket korta flikar! Foto: Hans Rydberg

ser och i Östergötland finns den bara vid Svensksundsviken.

Sektion Erythrosperma – sandmaskrosor

Sandmaskrosorna spelar en undanskymd roll i naturreservatet. De finns vid campingplatsen samt på ett fåtal platser i backarna inne i själva reservatet. Gruppen är emellertid inte speciellt eftersökt i området. Den enda art som hittills noterats är brunmaskros, *T. proximum*.

Sektion Ruderalia – ogräsmaskrosor

T. haematicum – rödmaskros

Rödmaskrosen är en av de få ogräsmaskrosor som föredrar de ögödlade markerna. Korg- och bladskäft är starkt röda och de yttre holkfjällen är i regel rödvioletta. Ofta är den lågvuxen och har en speciell bladtandning med långt utdragen ändflik. Arten är ganska sällsynt i Sörmland och hittills funnen på 18 lokaler, mest utmed kusterna. Vid Strandstu-

Hagmaskrosen hör till ogräsmaskrosorna men är en värdig och ytterst sällsynt representant för de ögödlade betesmarkerna. Lägg märke till de smala, gröna bladskäften och de långa, kraftiga tänderna på sidoloberna. Foto: Hans Rydberg

viken står den här och var, dock inte speciellt riklig.

T. intermedium – mellanmaskros

Mellanmaskrosen hör till en morfologisk undergrupp av ogräsmaskrosor med smala gröna bladskaft och korta, utstående yttre holkfjäll, till vilken också hjulmaskros, blackmaskros och hagmaskros räknas. Mellanmaskrosen kan även finnas i ruderatmiljöer men är vanligast i oögdslade betesmarker och på artrika fuktängar.

T. lepidum – hagmaskros

Hagmaskrosen är områdets stora raritet. Man finner den i ett kalkpåverkat fuktängsparti i anslutning till strandängen 500 meter norr om Snäckholmen, där den växer i minst 50, - kanske uppemot 100 exemplar i en för arten ursprunglig miljö. Enligt Hans Øllgaard är den starkt knuten till ”enger och overdrev” (Øllgaard 2006), dvs naturbetesmarker och slätterängar. I Sverige har arten bara anträffats en gång tidigare, nämligen i en vägkant i trakten av Hultsfred i Småland (Edqvist & Karlsson 2007), dit den sannolikt inkommit ofrivilligt med människan. Lokalen vid Strandstuviken upptäcktes 2006, då insamlade exemplar bestämdes av Hans Øllgaard. Hagmaskrosen är ganska karaktäristisk och skiljer sig från den liknande arten mellanmaskros på de långa, ofta lodräta syltänderna på bladens övre lobber. Arten kommer att rödlistas i 2010 års rödlista och finnas i någon av de två högsta hotkategorierna.

Skötseln och framtiden

Bevarandeplanen för Strandstuviken (Länsstyrelsen i Södermanlands län 2007) beskriver området och målsättningen med skötseln. Här skrivs att strandängarna även i fortsättningen ska betas in så hög utsträckning att hävdgynnade arter bevaras i minst så stora populationer som idag och att bästa möjliga förhållanden för fågellivet skapas. När det gäller skogsmarken gäller fri utveckling av den äldre skogen. Där stora ekar växer ska invente-

ringar utföras för att klargöra vilka träd som skall sparas genom frihuggning och vilka naturvärden som är knutna till ekarna. Det största hotet mot området är att betesdriften hålls på en för låg nivå, vilket är negativt för strandängarna och andra hävdberoende naturtyper i området.

För skötseln av området gäller idag en s.k. åtagandeplan, ett dokument som beskriver hur markerna ska skötas för att miljöersättningar från EU ska kunna utbetalas. Avtalet gäller norra halvan av reservatet, d.v.s. området mellan Snäckviken och Strandstuviken, där också de bäst bevarade strandängarna finns. Åtagandet gäller 57 hektar strandbetesmarker och drygt 14 hektar skogsbete, totalt 71 hektar. För övriga delområden gäller en skötselplan som upprättades 1989 (Länsstyrelsen i Södermanlands län 1989).

Fåglar eller maskrosor?

Med risk för att stöta mig med traktens ornitologer vill jag nog framhålla att just maskrosorna i detta område är minst lika viktiga som fåglarna. Få av de fåglar och fågelarter som fått ornitologer att sedan lång tid besöka Strandstuvikens strandängar och grunda fjärdar är bosatta i området. Några häckar visserligen här men tillbringar huvuddelen av sina liv i varmare trakter. Lejonparten av de fåglar som observeras och rapporteras härifrån är bara på genomresa, stannar några dagar eller två, för att sedan dra vidare till häcknings- eller övervintringsområden. Maskrosorna däremot, har bott här sedan århundraden, kanske i mer än tusen år, följt havsstranden i landhöjningsprocessen, utstått påfrestningar genom alla årstider och klimatskiftningar och kommer att bo här i evigheter eller åtminstone så länge vi sköter markerna så att de trivs.

Det är bland maskrosorna vi finner de riktigt sällsynta och mest hotade arterna. I området finns fem nationellt och två regionalt rödlistade arter. Alla individer av samma art har nära nog identiska arvsanlag, vilket innebär att små skillnader i miljön kan innebära att en hel population helt kan slås ut. Det finns ingen

genetisk variation, ingen livboj för de sista exemplaren om miljön förändras – det är därför de är så hotade.

Jämförelsen med fåglarna i rubriken saknar dock betydelse. Båda grupperna är lika viktiga! De konkurrerar inte utan behöver båda samma hävd och kontinuitet för att finnas kvar i området i framtiden. Oavsett vad som händer inom jordbrukspolitiken eller om vi kan komma att få uppleva tider av minskade naturvårdssatsningar kommer naturreservatet Strandstuviken alltid ha högsta prioritet, vilket garanterar stora naturupplevelser för ornitologer och taraxacologer åtskilliga generationer framåt.

Litteratur

- Calluna AB 2007: *Inventering av vattenväxter i fjärdarna utanför Nyköping 2007*. Länsstyrelsen i Södermanlands län. Rapport.
- Calluna AB 2009: *Översikts- och transektinventeringar i Södermanlands skärgård 2007 och 2008*. Länsstyrelsen i Södermanlands län. Rapport 2009:4, ISSN 1400-0792.
- Edqvist, M. & Karlsson, T. 2007: *Smålands Flora*. SBF-förlaget. Uppsala. ISBN 978-91-977055-1-6.
- Gärdenfors, U. (red.) 2005: *Rödlistade arter i Sverige*. Artdatabanken. Uppsala. ISBN 91-88506-30-4.
- Häggbom, J. *Områden av riksintresse för naturvård och friluftsliv*. Naturvårdsverket rapport nr 4037, ISSN 0282-7298.
- Jansson, S.-O. 1978: Strandstuguviken – Sörmlands bästa vadarlokal? – *Nyköpings Biologiska Förenings medlemsblad* 19:3.
- Lantmäteriverket 1869: Karta öfver Gårdsnääs 1689, Nickolai sn, Jönäkers hd; *LMV akt C14*:187.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län 1989: Beslut och skötselplan för Strandstuviken.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län 1991: *Sörmlands Natur. Naturvårdsprogram*. Länsstyrelsen i Södermanlands län. Nyköping. ISBN 91-88044-01-7.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län 2007: Bevarandeplan för Natura 2000-området Strandstuviken Dnr: 511-10968-2004.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län 2008: Förslag till åtagandeplan för betesmarker och slätterängar 2008-2012. Strandstuviken.
- Naturvårdsverket 1993: Våtmarksinventeringen. Katalog. Ej publicerad för D län. Länsstyrelsen i Södermanlands län.
- Nord, I. 1964: Rovfågelsträcket vid Strandstuguviken hösten 1964. – *Nyköpings Biologiska Förenings medlemsblad* 19.
- Nordström, K.-G. 1909: Floristiska anteckningar under en resa till Halle- och Hunneberg 1908. *Svensk Bot. Tidskr.* 1:71-77.
- Pettersson, H. 1968: Strandstuguområdets fåglar. *Fåglar i Sörmland* 1: 23-38.
- Pettersson, H. 1974: Sammanställning av våtmarksinventering i Södermanlands län, Strandstuviken. Länsstyrelsen i Södermanlands län.
- Rydberg, H. 1986: Strandstuguviken – Botanisk inventering av strandängarna. Länsstyrelsen i Södermanlands län. Opubl. Manuskript (med vegetationskartor).
- Rydberg, H. & Vik, P. 1992: Ängs- och hagmarker i Södermanlands län. Länsstyrelsen.
- Rydberg, H. & Wanntorp, H.-E. 2001: *Sörmlands Flora*. Botaniska Sällskapet i Stockholm. ISBN 91-971913-5-3.
- Tyler, G. 1969: Studies in the ecology of Baltic sea-shore meadows. II. Flora and vegetation. *Opera Botanica*, nr 25. Dep. Of Plant Ecology. Lunds universitet.
- Wahlén, L. & Pettersson, H. 1978: Naturreservat och fågelskyddsområde vid Strandstuguviken. *Fåglar i Sörmland* 11:2.
- Øllgaard, H. 2006: Om slægtet maelkebøtte (*Taraxacum*) i Danmark, med tonvikt på indigena arter. Internetsida: <http://www.fugleognatur.dk>

En havsvik om hösten

TORBJÖRN PETERSON

På hösten kommer skärgården kanske mest till sin rätt. Sommarens mognad dröjer sig kvar och dagarna är ännu långa. Vattnet håller kvar solvärmnen och när vinden stillar sig inträder en överraskande sommarvärme även ute på de små skären. De flesta sommargästerna och båtfolket har åter befolkat staden och lämnat skärgården i stillhet och ro. Till och med fåglarna är lugna och tystlåtna efter vårens och försommarens heta uppvaktning, parning, matning av ungar och vaksamhet mot fiender. Nu vilar de inför den stora flytten.

Björkskär

Det var under dessa förutsättningar jag beredde mig att göra en tur till Björkskär som ligger öster om Möja i Stockholms skärgård. Björkskär ingår i en ögrupp jag besökt tidigare och fattat tycke för. Den består av tre större öar och flera mindre kobbar och skär. Där finns en bra hamn vid Kråkvilan på Västerskär och även på de andra öarna finns flera småvikar som går att angöra med båt.

Den 20:e augusti 2008 var en skön höstdag med svag sydlig vind och som gjord för överfarten till arkipelagen. Det som lockade var en del minnen från Bodskäret, ön som ligger mitt emot Västerskär. Vid öns nordvästra sida ligger en totalt hoprasad fiskebod – kanske den som givit ön sitt namn. Där hade jag för många år sedan funnit den sällsynta glansnävan. Fanns den ännu kvar? Endast årornas stilla plaskande störde tystnaden då jag gled in i den lilla grunda viken som är öppen mot norr. Solen gassade och vegetationen stod grön och frodig.

Vattenväxterna

Som lätt händer, hade årorna rivit upp en del växtlighet när de stötte i den grunda botten.

Obotligt nyfiken kunde jag inte avhålla mig från att undersöka det som de flesta skulle avfärda som ”sjögräs”. Redan det första urskiljbara fyndet fick hjärtat att klappa lite snabbare. Växten hade små päronformade frukter på utstående skaft på den i övrigt smalbladiga och spensliga stjälken. Det var hårnating, *Ruppia maritima*. Det är en art jag verkligen inte funnit mycket i skärgården och oftast då bara i driften. Att hitta växtplatser för arten är inte det lättaste. En orsak är att sikten inte alltid är den bästa i Östersjön, en annan att det kalla vattnet inte inbjuder till några längre undersökningar av den submersa florran. Trots ivrigt letande i den lilla viken kunde jag inte finna något bottenfast bestånd av hårnating. Ändå var jag säker på att den måste finnas. Stjälkbiten jag funnit visade alla tecken på att vara färskt avsliten av åran.

Men jag gjorde flera fynd. I endast knädjupt vatten på den lösa dybotten längst in i viken växte en likaledes slank och smalbladig växt, men denna hade helt annorlunda frukter. De liknande små bananer eller lite krökta gurkor och hade en list på ryggen som påminde lite om ryggen på en abborre. Hela frukten kunde med lite fantasi även påminna om en sjöhäst. Dessa karaktärer passar in på hårsärv, *Zannichellia palustris* och sett till formen på frukten stämmer den med skaftsärv var. pedicellata, som verkar vara den dominerande rasen i mellan- och ytterskärgården. Den är ganska lätt att finna i de flesta skyddade vikar.

Lite mer exponerat kan man finna storsärv, var. major med större frukter. Den tredje varieteten småsärv, var. repens, verkar mer bunden till utsötade miljöer längre in mot fastlandet och den har jag inte funnit i mellan- och ytter-skärgården.

Nästa fynd i driften fick hjärtat att klappa ännu snabbare! Växten bestod av långa, jämsnala blad som i en sötvattenmiljö kunde ha fört tankarna till någon art av nate, *Potamogeton*. Det var istället tvättäkta bandtång, *Zostera marina*! Det är en art som västkustborna är bortskämda med och som i Västerhavet finns i mängder. På grundare botten där bildar den så kallade "älagräsängar". På ostkusten är den däremot betydligt sällsyntare och framför allt mer svårupptäckt. Den kräver sannolikt högre salthalt än vad ytvattnet kan erbjuda här och växer i Stockholms skärgård enligt min erfarenhet på minst 2-3 meters djup. Sikt djupet är oftast mindre än så, vilket medför att den är nästan omöjlig att se från vattenytan. Om vattenytan dessutom krusas av vind så grusas varje chans att se den. I Stockholms skärgård växer den både på sandbotten och moränbotten med grövre grus och

block. I det senare fallet är den mycket fåtalig, småvuxen och svårupptäckt och därför säkerligen underrapporterad i denna miljö.

Trots fortsatt ivrigt letande kunde jag inte heller finna någon växtplats för bandtång. När jag ändå var i farten simmade jag ut till ett par andra bestånd av vattenväxter. Den första var borstnate, *Potamogeton pectinatus*, som är en ytterst vanligt art i skärgården och här hade utvecklats fina fruktställningar. Enligt nyare rön skall den tillsammans med ett par andra smalbladiga naten, trådnate och slidnate, *P. filiformis* och *P. vaginatus*, nu överföras till släktet *Stuckenia*.

Vid borstnaten fanns också vitstjälksmöja, *Ranunculus peltatus* ssp. *baudotii*, som ännu blommar med sina vita smörblommeliknande blommor. Den flyter fritt i ytan i skyddade vikar och kan vid kantrande vind driva iväg och dyka upp på de mest oväntade platser, vilket säkert också är en effektiv spridningsmekanism för arten.

Trollsländor

Något avkyld efter allt badande beslöt jag att istället utforska land. Vid ett litet hållkar

En skyddad havsvik som denna kan dölja spännande vattenväxter. Foto: Torbjörn Peterson

söderut uppenbarade sig flygande ädelstenar i luften. Det var trollsländor som patrullerade och rasslande stötte ihop i plötsliga luftdueller. Den vackra blågröna mosaiksländan, *Aeshna cyanea* tillsammans med släktingen brun mosaikslända, *Aeshna grandis* och den elegant dubblå sjöttrollsländan, *Ortethrum cancellatum* kunde identifieras. Då och då satte de sig att vila på den solvarma klippan och böjde på huvudet med de alltid lika vaksamma ögonen, när jag smög närmare med kameran. På torrare mark runt hela ön sågs flera exemplar av tegelröd ängstrollslända, *Sympetrum vulgatum* och slutligen den lilla svarta ängstrollsländan, *Sympetrum danae*.

På östra stranden fanns långt utvecklade larver av padda i två små hällkar. En liten paddbebis hade redan fått 4 ben och var på väg upp på land trots att svansen ännu hängde med.

Växterna på ön

Går man runt en ö så kommer man tillbaka till utgångspunkten – den förfallna sjöboden och – jodå, glansnävan fanns kvar! Den

blommade inte för tillfället men marken var täckt av hundratals bladskott, både på den torrare klippan mot stranden och längre in i skuggan under buskarna. Lövskogen på Bodskär består i hög grad av asp, björk, ask och även enstaka grova buskar av olvon. Förutom enbuskar finns inga barrträd här. I den övriga floran kan nämnas åkermolke, strandveronika, kustgroblad, kråkbär, havssäv och kustbaldersbrå. En mer noggrann inventering, – och helst då lite tidigare på säsongen, hade nog givit ytterligare några tiotal arter. Flera av vattenväxterna var nyfynd på Björkskär för min del och även trollsländorna var nya, eftersom jag först i sen tid fallit offer för ”trollsländehypan” och tidigare inte noterat vad som finns av dessa på öarna i Stockholms skärgård.

Efter en både floristiskt och faunistiskt givande dag kunde jag åter styra mot hemmahamnen. Syd vinden hade friskat i lite, men solade slösade ännu med sina strålar och augustimörkret hade ännu inte slutit sig då jag korsade den glittrande Björkskärsfjärden.

När man tröttnat på att bada, kan man undersöka vikens stränder. Skärgårdens kobbar erbjuder en arfattig, men vacker flora i en vidunderligt vacker natur med ett oändligt varierande klipplandskap. Foto: Torbjörn Peterson

Klibbstjärna och asiatisk klibbstjärna, två adventivväxter på väg in i landet

ANDERS SVENSON, PER WAHLÉN OCH HÅKAN ANDERSSON

På senare år har några märkliga växter dykt upp i några olika delar av landet. Det handlar om två arter i släktet klibbstjärnor, *Sigesbeckia*, som tillhör familjen korgblommiga. Blommorna är små och ganska oansenliga, ofta saknas de gula strålblommorna. De två arterna är klibbstjärna *S. serrata*, i vissa floror under namnen *S. jorullensis* eller *S. cordifolia* samt asiatisk klibbstjärna *S. orientalis*. Den förra har sin ursprungliga utbredning i tropiska Central- och Sydamerika medan den andra, som det svenska namnet antyder, kommer från tropiska delar av Asien. Klibbstjärna finns etablerad i södra Lancashire i England sedan 1928 som fröinkomling (Clement & Foster 1994).

Båda arterna är tillfälligt inkomna. Den minimala blomprakten har väl gjort att de inte odlas som prydnadsväxter. Till England kom de förr in via ullimport. Numera är det mer oklart hur de sprids, förutom att de odlas i några botaniska trädgårdar och sprids i närheten av dessa. I Halmstad kan ursprunget ha med ullimport att göra, då huvudförekomsten där har varit på Slottsmöllan, som haft fabriker där orensad ull hanterats. Men osäkerhet råder om ursprunget, då asiatisk klibbstjärna även används till hudsalvor mot åldrande och de oljerika körtelhåren samlats som en drog mot artrit, en ledsjukdom. Att arten odlats som medicinalväxt kan därför inte uteslutas som orsak till ökad spridning. Klibbet i körtelhåren har för övrigt varit föremål för ingående kemiska analyser. Huvudbeståndsdelarna består av terpenener (Heinrich m.fl. 2002). Klibbet anses ha betydelse för växtens fröspridning (Wagenitz 1979).

Arterna är ganska lika, och båda kan variera i storlek och form, t.ex. i blomställningens förgrening. Likheter och variationen har gjort dem svåra att skilja åt. Ett problem är att åtminstone klibbstjärnan ser ut som två helt olika växter då den växer i olika jordmån. På ren sandmark blir den till alla delar liten, 30-40 cm hög, och även bladens vingar blir relativt smala. På mulljord blir den ofta manshög med mycket breda vingar på bladskäften.

Några fynd av klibbstjärnor i Sverige under de senaste åren har aktualiserat behovet av artbestämning, vilket medfört en del bekymmer. Den bästa karaktären för att skilja arterna åt är förekomsten av körtelhår på stjälken i blomställningen. Klibbstjärna har långskaftade svarta körtelhår på de övre grenarna i blomställningen (figur 1), medan asiatisk klibbstjärna saknar sådana hår och istället har tätt med enkla hår (figur 2). Båda arterna har körtelhår på blommornas stödblad. Men till skillnad från asiatisk klibbstjärna som kan ha enstaka körtelhår på blomskäften, har klibbstjärnan tätt med sådana hår på hela skaftet.

I flera florors bestämningsnycklar används de nedre bladskäftens utseende och stjälfkomfattning, samt bladkantens tandning som artskiljande karaktärer. Klibbstjärnan har bladskäft som är vingade ända till bladfästet och har stjälfkomfattande lister även på bladskäften. Asiatisk klibbstjärna har också vingade bladskäft men vingkanten smalnar av mot bladbasen. Bladkanten hos klibbstjärna är jämnt sågtandad eller naggad. Hos asiatisk klibbstjärna är bladen oregelbundet och mer eller mindre grovt tandade.

Klibbstjärna

Klibbstjärna har påträffats i Halmstad med omgivningar. Det första fyndet gjordes 1988 av Per Wahlén på tippen vid Slottsmöllan. Belägg finns i hans privata herbarium. Såvitt känt är det första gången arten påträffats i landet. Arten återkom året därpå och då samlades ett belägg som förvaras i Lunds herbarium. Senare har klibbstjärna påträffats på flera lokaler i och omkring Halmstad. År 2008 hittades arten i en massförekomst på jordhögar i utfyllnaden av Halmstads hamn.

Ett fynd av klibbstjärna har gjorts i en botanisk trädgård, nämligen Göteborgs Botaniska trädgård. Arten dök upp i jordhögar i samband med anläggningsarbeten.

Asiatisk klibbstjärna

Två småplantor av en klibbstjärna påträffades 2008 av Håkan Andersson i Uppsala i ett område som till året innan använts som kompostupplag av Botaniska trädgården. Småplantorna odlades upp till blomning och kunde bestämmas till asiatisk klibbstjärna. Arten odlas även i trädgården.

Ytterligare en planta av en klibbstjärna uppmärksammades 2006 av Martin Sjödal, vid en promenad utanför en inhägnad och vid tillfället låst avdelning i Bergianska trädgården, Stockholm, som också används som kompostupplag. Efter tips av Martin besöktes anläggningen under öppettid och plantan kunde bestämmas till asiatisk klibbstjärna. Asiatisk klibbstjärna har även påträffats i Lunds botaniska trädgård, där som ogräs i rabatter. Det första fyndet gjordes 1998.

FYNDFÖRTECKNING

(Alfanumeriska koordinater = koder i RUBIN-systemet)

Klibbstjärna

Halland

Halmstad, Slottsmöllans tegelbruks byggtipp, 04C7e 4407, jordhögar, grus- och jordplaner, 1988-10-10, ett 100-tal ex, Per

Wahlén (privat herbarium); 1989 Slottsmöllan, NO om tegelbruket, 04C7e 4204, soptipp, Per Wahlén (LD, det. Per Lassen). Fyndet är publicerat i Hallands flora (Georgson m.fl. 1997); 1998-09-04 Per Wahlén (privat herbarium); 2006-08-11 Per Wahlén (privat herbarium); 2006-08-20, Slottsmöllan, 4C7e 4105, på jordhögar, Bengt Nilsson, Åke Svensson, Charlotte Wigermo (LD, 3609), (S, 3610, 3611, 3612); 2006-09-24, Slottsmöllans avfallsanläggning, 6289200, 1340550 ± 100 m, jordhög, förevisad av Per Wahlén, Anders Svenson (S, AS06328), 2007 rikligt, 2008 sparsamt, Erik Ljungstrand m.fl. **Enslöv, Åled, Spånstads grustag**, 04C8e 4048, jord- och grushögar i ett grustag, 2004-09-28 ett 10-tal ex Per Wahlén (privat herbarium); d:o 2005-09-23 (Per Wahlén, Eva Ekeblad), 6294055, 1324859, jordhög, förevisad av Per Wahlén, Anders Svenson (privat herbarium AS05187); 2006 Per Wahlén.

Halmstad, Frännarp, vid folkparken, 6287974, 1320351, på jord vid dike i lövskog, 1998-09-27 ett par ex Per Wahlén (S).

Halmstad, Mickedala, 6287561, 1317896, på grusplan vid uppläggningsplats, 2008-09-25, 1 ex Per Wahlén.

Halmstad, Utfyllnadshamnen, 04C6e 4502 och 04C6d 4649, på grus och jordhögar 2006-09-02 ett par ex Per Wahlén (privat herbarium); 2007 observerad av Per Wahlén; 2008, 50-100-tal ex Per Wahlén m.fl.

Hunnestad, Öxnamossa, 05B7i0127, på jordplan i en f.d. asfalttipp, senare jordupplag, 2008-06, 1 ex, ej blommande, Per Wahlén.

Söndrum, Örnäs udde 04C6d 4509 på sand i tallskog, nära villabebyggelse (som kan tyda på att arten även odlas), 2008-10-29, 8 ex, Per Wahlén (privat herbarium).

Västergötland

Göteborg, Botaniska trädgården, 07B0e 1507, tillfällig på tippmassor vid uppförandet av nya caféet, 1993-08-26, Nadja Niordson (S, 93264).

Asiatisk klibbstjärna

Skåne

Lund, Botaniska trädgården vid östra grunden, RUBIN 2C5h3015, ogräs i orensat trädgårdsland, 1998-09-14, Torbjörn Tyler (LD, 8685); 2005 Håkan Wittzell (Tyler m.fl. 2007).

Uppland

Stockholm, Engelbrekt, Bergianska trädgårdens inhägnade kompostavdelning, 6611276, 1615962 ± 10 m, komposterat trädgårdsavfall, 2007 Martin Sjödal, 2007-09-05 Anders Svenson (privat herbarium AS07154).

Uppsala, Helga Trefaldighet, Uppsala Botaniska trädgårds år 2007 utrymda kompostavdelning, 6638084, 1602330 ± 10 m, jordplan, 2008-09-15 småplanta uppodlad till blomning Håkan Andersson, Anders Svenson (privat herbarium AS08323).

Klibbstjärna *Sigesbeckia serrata* med svarta körtelhår på stjälkarna. Foto: Per Wahlén

Referenser

- Clement E.J. & Foster M.C. 1994: *Alien plants of the British Isles*. Botanical Society of the British Isles, London.
- Georgson K. m. fl. 1997: *Hallands Flora*. Lund.
- Heinrich G., Pfeifhofer H. W., Stabentheiner E., Sawids T. 2002: Glandular hairs of *Sigesbeckia jorullensis* Kunth (Asteraceae): Morphology, histochemistry and composition of essential oil. *Ann. Bot.* 89: 459-469.
- Tutin T.G. 1976: *Sigesbeckia*. I Tutin T.G., Heywood V.H., Burges N.A., Moore D.M., Valentine D.H., Walters S.M., Webb D.A. (Utg.) *Flora Europaea*, Vol. 4: 140-141. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tyler T. m.fl. (red.) 2007: *Floran i Skåne. Arterna och deras utbredning*, Lund.
- Wagenitz G. 1979: Compositae I: Allgemeiner Teil, Eupatorium – Achillea. I Conert H.J., Hamann U., Schultze-Motel W., Wagenitz G. (Utg.) *Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, Vol VI: 237-239, Parey, Berlin.

Asiatisk klibbstjärna *Sigesbeckia orientalis* med endast vita enkla hår på stjälkarna. Foto: Håkan Andersson

Några nya uppländska mistellokaler och lite artfakta

TORBJÖRN PETERSON

Jag kan inte ha missat dem! Jag har cyklat samma väg i snart tio år. Jag har varit observant på djur och växter och sett mycket roligt under åren. Jag har sett spillkråkor och grön gölingar, paddor och snokar, de bägge senare tyvärr ofta ihjälkörda, halvtama rådjur som knappt flyttar sig, harar, sorkar och näbbmöss. Jag har iakttagit den ihärdiga hägern (vid ett tillfälle var de faktiskt två) som punktligt dyker upp några dagar under förvåren respektive senhösten vid bäckutloppet från Laduviken, hört kattugglans hoande under vårvintern, sett en och annan räv, men även observerat stor ormrot, kummin, hybriderna mellan ängsviol och skogsviol och mycket annat intressant.

Därför blev jag desto mer förvånad över att upptäcka något helt nytt, något som dessutom inte kunde röra på sig. När jag av en händelse råkade titta åt höger norr om Laduviken den 10 mars upptäckte jag något som jag direkt känner igen som mistlar. Jag ser dem på så nära håll att ingen tvekan råder. Medan jag funderar över varför jag inte sett dem tidigare råkar jag av en slump titta åt vänster bara fem minuter senare och tycker mig se ytterligare mistelplantor i en trädtopp. Jag ser dem i motljus och svagt gryningsljus och känner mig inte helt säker på att det inte är några spretiga skatbon. Kanske lät jag fantasin skena iväg efter den första upptäckten? Vid återbesök följande söndag kunde jag konstatera att det verkligen rörde sig om mistel.

Förklaringen till att jag inte sett dem tidigare kan vara att de är nyetablerade, men de är ändå fullt utvuxna och mäter minst en halv meter i diameter.

Mistel har sedan länge funnits i Bergianska trädgården där den är inplanterad. Den är även funnen på några få platser utanför Bergianska trädgården, men de nedan rapporterade lokalerna verkar vara nya. Botaniker aktiva på Naturhistoriska riksmuseet och inom projekt Upplands flora säger sig inte känna till lokalerna.

Av en ren slump kom jag att se mistel mitt inne i centrum i Bro i Upplands-Väsby socken

Ett träd rikligt bemängt med bollar av mistel (*Viscum album*) mitt inne i centrum i Bro i Upplands-Väsby.

Foto: Torbjörn Peterson

annandag påsk. Några av dem sitter i äppelträd och är möjligen insådda, men flera sitter högt upp i vilda lövträd och är säkerligen spontana. I ett av träden finns minst 25 planter av mistel.

Detta bestånd borde åtminstone vara känt av ortsbefolkningen, eftersom man knappast kan undgå att lägga märke till det. I Almquist (1929) finns en kartprick vid sydvästra delen av Lejondalssjön som skulle kunna avse Bro, men i Upplandsfloras halvtidsrapport (Jonsell m. fl. 1997) saknas motsvarande kartprick.

Lokaler

Lokal 1. Stockholm, Norra Djurgården, norr om Laduviken, 3 planter i äppelträd i sydvästra hörnet av tomten.

RUBIN: 10I 6f 4540 no.

RT-90: 6585186, 1628892.

Lokal 2. Stockholm, Gärdet strax öster om universitetet och söder om gångvägen, två större och en mindre planta i en hög lind söder om gångstigen.

RUBIN: 10I 6f 4735 no.

RT-90: 6585925, 1628550

Lokal 3. Uppland, Bro centrum. mellan Enköpingsvägen och Snickarvägen, samt mellan Norrgrindsvägen och Ginlögsvägen, många planter.

RUBIN: 11I 0a 0444.

RT-90: 6600469, 1604473

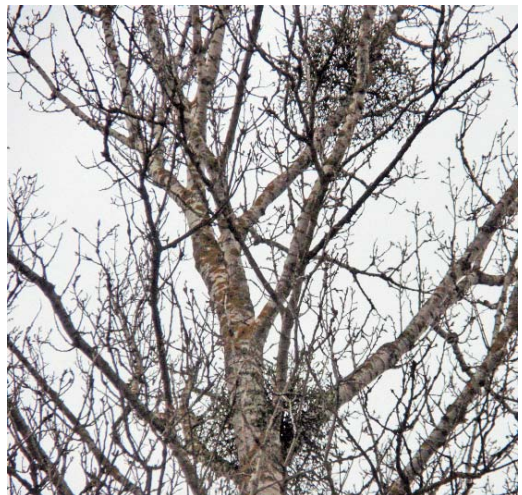
Mistlig eller omistlig?

Medan de flesta säkert ställer sig neutrala till förekomsten av mistel finns det de som anser att den gärna får spridas och även hjälper den att spridas genom att plantera frön i lämpliga träd. Andra anser den emellertid vara en skadeväxt som hotar värdträdet. Det är sant att mycket stora bestånd av mistel i ett träd kan skada och till och med döda trädet, men det är mycket sällsynt. I vissa delar av Europa är misteln utrotad och åtminstone äldre tiders skogvaktare ogillade arten och de fåglar som de trodde spred dess frön. I Schweiz uppgav man att så många som 23 olika fågelarter spred mistelns frön, vilket senare betvivlades (Tubeufl 1923).

Mistel i ett äppelträd på en tomt vid Laduviken på norra Djurgården i Stockholm. Inplanterad eller fågelspridd?

Foto: Torbjörn Peterson

Tre mistelbollar i en stor lind, söder om gångvägen och mitt emellan universitetsbiblioteket och Unnarörsvägen i Freskati i Stockholm. Här är den utan tvekan spontan!

Foto: Torbjörn Peterson

I Bro är misteln rikt spridd i flera träd i centrum söder om Enköpingsvägen. Foto: Torbjörn Peterson

Väl vald vinterbotanik

Mistel tillhör den lilla grupp av växter som är vintergröna och som man därför med fördel kan eftersöka under vintern. Men det är inte det främsta skälet. Under vegetationsperioden döljs misteln mycket effektivt av lövverket på de träd den växer i och är nästan omöjlig att upptäcka om man inte vet exakt var den växer. Att inventera den under vintern är däremot ytterst effektivt då de gröna, stora och klotrunda skottsamlingarna kontrasterar starkt mot de kala och spretiga grenarna på lövträden. Ornitologer kan ha en fördel i chansen att upptäcka mistel, eftersom de ofta har blicken fixerad mot skyn och oftast har tillgång till kikare. På långt håll finns en liten risk att förväxla mistel med ett skatbo, men har man sett de båda lär man sig snart skillnaden. Misteln ser ut som en luftig och grenad planta, medan skatboet är en kompakt rishög.

Fågelspridd eller människospridd?

På den första lokalen i Bro sitter mistlarna i ett äppelträd i huvudhöjd och man kan möjligen misstänka att den är avsiktligt sådd. På den andra lokalen är den säkert spontan, då jag har svårt att tro att någon skulle göra sig omaket att klättra 15 meter upp i en lind och plantera frön ute på de tunna grenarna. Mistelns bär äts av vissa fåglar och den notoriska och mest kända fröspridaren är dubbeltrasten, *Turdus viscivorus*, vars artepitet betyder just mistelätare.

Mistel är under spridning hör man ofta och det verkar stämma. Nordgränsen är för närvarande Mälardalen, men kanske inte länge till! Arten är värmegynnad och ett eventuellt varmare klimat kan göra att den sprids vidare norrut längs norrlandskusten. I Norduppland finns tidigare belägg av både odlade exemplar och pollen (även från nordligare latituder i Norge) från postglacial värmetid (Hultén 1971). I en rykande färsk analys av Upplands flora (Maad m. fl. 2009) visar det sig att misteln är en av de växtarter som ökat mest i Uppland under 1900-talet jämfört med resultaten i Upplands vegetation och flora

(Almquist 1929). I de ekonomiska kartbladen om 5 x 5 km har den ökat 88 procent och i kvadranter om 2,5 x 2,5 km har den ökat 116 procent!!

Systematisk ställning

Inom systematiken har misteln seglat omkring på taxonomins hav. Ursprungligen placerad i familjen *Loranthaceae* fick den senare hemvist i familjen *Viscaceae* för att slutligen ha landat i den närstående familjen *Santalaceae* tillsammans med bl. a. spindelörter, *Thesium*.

De cirka 100 arterna i släktet *Viscum* är övervägande tropiska med samtliga arter i gamla världen, men i Europa finns 2 arter, i Australien 4 och i Afrika minst 45. Den minsta arten i släktet torde vara *Viscum minimum* från Östra Kapprovinsen, hos vilken skotten når en längd av 3 mm!

Mistel, *Viscum album*, har fått sitt namn av de vita bären (album) samt av deras kladdiga hölje *Viscum*, besläktat med ordet viskositet. På flera språk kallas växten "fågellim" eftersom sådant framställs ur bären för att fånga kramsfågel. Den svenska arten är den nordligaste av alla mistlar i familjen och finns i större delen av Europa och når österut till Centralasien och vidare till Ostasien och Japan, i skepnad av olika underarter. Den närstående *Viscum cruciatum* med röda bär finns endast i södra Spanien och angränsande delar av Portugal, samt i Nordafrika till Turkiet. En annan närstående art, *Loranthus europaeus*, finns i sydöstra Europa och har gula bär. Den lilla *Arceuthobium oxycedri* med fjällika blad är sällsynt och lokal i södra Europa där den ofta växer på enbuskar.

Naturvårdsstatus

Mistel är fridlyst i Sverige, framför allt för att den har eller har haft viss användning som juldekoration – en sedvänja som härstammar från Västeuropa. Arten var tidigare rödlistad (Aronsson 1999) och då klassad som hänsynskrävande, men bedöms nu vara utom fara, LC enligt Gärdenfors (2005). Risk finns dock

att lokala bestånd kan utplånas då värdrädet avverkas. Trots fridlysningen är det fortfarande tillåtet att fälla mistelns värdräd!

Ekologi och utbredning

Mistel är ganska vanlig i Mälardalen, som utgör dess svenska nordgräns. Den förekommer framför allt på Mäläröarna där den är talrik på lind. Längs ostkusten finns den mer sällsynt i Östergötland och vid Kalmarkusten. I Sverige är den vanligast på lind, rönn, lönn, hagtorn och äppelträd men aldrig på ek. I Europa växer den förutom på en rad lövträd och sällsynt på ek, även på barrträd som ädelgranar, tallar och lärk. I Kashmir är den vanlig på valnöt (Polunin 2003) och den kan till och med uppträda som hyperparasit på släktingen *Loranthus europaeus* (Mabberley 2008). De europeiska formerna har tilldelats rang av varietet, form, underart och art beroende på vilken flora man tittar i. Förutom val av värdväxt kan de olika formerna ha vita eller gula bär (Tutin 1964).

Mistel är en halvparasit. Genom sina gröna blad kan växten själv tillverka socker och protein, men från värdrädet tillgodogör den sig vatten och mineralämnen. Fröna fastnar i barkspringor där de hamnar med fåglars eller ibland människors hjälp. Fruktköttet runt fröet är oerhört segt och klabbigt. Fröna passerar oskadade genom fågelns tarmkanal och släpps eller stryks av mot en kvist där de fastnar och gro. Enligt nyare rön kan det klabbiga fröet även fastna redan i fågelns näbb där det stryks av direkt mot trädets bark (Mabberley 2008) utan att ha passerat tarmkanalen. Den tidigare uppfattningen att fröet för att gro måste passera fåglarnas tarmkanal stämmer således inte.

Kerner von Marilan (Tubeuf 1923) gjorde omfattande försök med fröätande fåglar och tyckte sig se att de kunde delas upp i tre grupper. Han lät 17 fågelarter äta fröer från 250 olika växter i 520 enskilda försök och undersökte grobarheten efteråt. I den första gruppen maldes fröna sönder och förstördes i den muskulösa och grusfyllda krävan och alla frön för-

stördes. I den gruppen fanns kalkon, duva (ej artspecificerad), korsnäbb, domherre, steglits, grönsiska, gulhämpling, mesar (ej artspecificerad), nötkråka och anka. I en andra grupp med exempelvis korp och kaja, passerade hårdskaliga fröer och stenfrukter oskadade genom tarmkanalen, medan mjukskaliga frön förstördes. I den tredje gruppen fåglar var grobarheten efter passage av tarmen ganska hög, hos koltrast 75 %, övriga trastar 83 %, stentrast 88 % och rödhake 80 %. Fröna förstördes ej i krävan och spyddes heller inte upp sedan fruktköttet svalts. Taltrasten vägrade äta frön med större diameter än 5 mm. Även vissa starkt aromatiska frön nonchalerades, medan andra sådana åts med förtjusning, till exempel frön av kummin och harört. Även giftiga fröer från tobak, bolmört och fingerborgsblomma åts, men efter att ha ätit kermesbär blev taltrasten krasslig. Hos fåglar i denna grupp passerade fröna tarmen ganska snabbt, frön från äkta fläder på en halvtimme och frön från alpinbär på 45 minuter. De flesta fröer passerade på 1,5-3 timmar. Märkligt nog krävde de små glatta fröerna från olika arter av förgätmigej och hirs längst tid.

För att återgå till misteln tycks det inte spela någon roll ur vilken ände på fågelns mistelfröna kommer, bara de är grobara. Om fågelns "planterar" fröet med baken eller näbben tycks inte spela någon roll! Långväga spridning mellan olika länder och kontinenter verkar också mindre sannolikt. Under en period av högst 0,5-3 timmar hinner en fågel knappast tillryggalägga sådana sträckor, men den lokala och regionala spridningen kan givetvis vara betydande. Det har uppskattats att trastar flyger högst 100 kilometer på 3 timmar (Tubeuf 1923) vilket innebär att spridning från till exempel Bergianska trädgården och omvänt skulle åtminstone teoretiskt kunna ske till exempelvis Nyköping, Flen, Eskilstuna, Västerås, Uppsala, Norrtälje och Nynäshamn, samt större delen av Stockholms skärgård.

Mistel är flerårig men det som begränsar dess livslängd är ofta att de tunna kvistar den

växer på bryts under dess tyngd och faller till marken. Äldst blir misteln om den växer på grova grenar eller stammar. Sådana plantor har uppnått en ålder av 25-30 år (Tubeuf 1923), vilket får betraktas som en mycket hög ålder för mistel och sådana plantor kan ha en diameter på två meter. Årsringarna hos mistel är otydliga och svårtolkade och åldern mäts bäst genom att räkna grenvarv.

Sägenomspunnen medicinalväxt

På grund av sitt växtsätt och sin halvparasitiska natur har misteln sedan länge uppmärksamats av människan och den har tillskrivits magiska och läkande krafter. Man såg ju hur den "sög kraft" ur värdrädet. Seriefiguren Asterix samlade gärna mistel – och helst från ekar. Flera naturmedicinska preparat från mistel har använts i Centraleuropa. Preparatet Iscador har i Centraleuropa använts mot cancer men åtminstone i kliniska tester har sådana egenskaper inte kunnat påvisas och preparatet är inte tillåtet i Sverige. I Centraleuropa har mistelpreparat använts mot blödnings-, klimakteriebesvär, menstruationsbesvär, åderförkalkning, högt blodtryck och nervsjukdomar. Misteln innehåller en alkaloid – viszin – som påverkar hjärta och blodtryck och proteinet viscumin hämmar proteinsyntesen genom att inaktivera ribosomerna i cellen.

Litteratur

- Almquist, E. 1929: *Upplands vegetation och flora*. Acta Phytogeogr. Suec. Nr 1. Uppsala..
- Aronsson M. 1999: *Rödlistade kärlväxter i Sverige, vol. 2*. Artdatabanken.
- Gärdenfors, U. (ed.) 2005: *Rödlistade arter i Sverige 2005*. Artdatabanken.
- Hanelt, P. 2001: *Mansfeld's encyclopedia of agricultural and horticultural crops. Band 3*. Springer.
- Hultén, E. 1971: *Atlas över växterna utbredning i Norden*.
- Hultén, E. & Fries, M. 1986: *Atlas of north European vascular plants*. Koeltz.
- Maad, J; Sundberg, S.; Stolpe, P. & Jonsell, L. 2009: Floraförändringar i Uppland under 1900-talet – en analys från Projekt Upplands flora. *Svensk Bot. Tidskr.* 103(2): 67-104.
- Mabberley, D. J. 1993: *The plant book*. Cambridge university press. Rev. upplaga.
- Mabberley, D. J. 2008: *The plant book*. Cambridge university press. Rev. upplaga.
- Micaux, W. 2007: *Vilda växter – blomsterordlista på fjorton språk*. Norstedts.
- Olsnes et al.1982: Isolation and characterization of viscum, a toxic lectin from *Viscum album L.* (mistletoe). *Journal of Biological Chemistry* 257, (22), 13263-70.
- Jonsell, L. m. fl. 1997: Projekt Upplands Flora. Halvtidsrapport. *Daphne*, supplement 1,
- Karlsson, T. 1997: Svenska kärlväxter. *SBT Volym 91(5)*.
- Kresánek, J. 1991: *Hälsoflora, örtmedicin*. Wahlströms.
- Launert, E., Gorringer, R & Davies, A. 1983: *Nyttiga växter*. Bonnier fakta.
- Nielsen, H. 1991: *Läkeväxter förr och nu*. Forum.
- Polunin, O. 1997: *Flowers of Greece and the balkans*. Oxford University press.
- Polunin, O. & Smythies, B. E. 1997: *Flowers of south-west Europe*. Oxford Univ. press.
- Polunin, O. & Stainton, A. 2003: *Flowers of Himalaya*. Oxford University press.
- Stirpe et al. 1982: Action of viscum, a toxic lectin from mistletoe, on cells in culture. *Journal of Biological Chemistry* 257, (22), 13271-13277.
- Tubeuf, K. F. von. 1923: *Monographie der mistel*. Verlag von R. Oldenburg.
- Tutin et. al. 1964: *Flora Europaea. Vol. 1*. Cambridge.

Språk	Namn	Språk	Namn
Svenska	Mistel	Italienska	Vischio
Norska	Misteltein	Liguriska	Langoste
Danska	Mistelten	Spanska	Muérdago
Finska	Misteli	Portugisiska	Visco-branco
Holländska	Maretak	“Jugoslaviska”	Imela
Tyska	Mistel	Serbokroatiska	Omela
Polska	Jemiola pospolita	Rumänska	Visc
Litauiska	Amalis	Bulgariska	Bjal imel
Tjeckiska	Jmeli bile	Ryska	Omela
Ungerska	Madarlep	Grekiska	Meliós; Ixós
Engelska	Mistletoe	Japanska	Yadorigi
Franska	Gui	Kinesiska	Bei ji sheng

Tabell 1. Namn på mistel på några olika språk inom dess utbredningsområde. Utöver de här angivna namnen finns i många regioner ett myller av dialektala namn. (efter Tubeuf 1923, Polunin 1997, Polunin & Smythies 1997, Hanelt 2001 och Micaux 2007)

Mistelinvaderad fruktträdgård på Färingsö i Mälaren.
 Bilden från Botaniska Sällskapets exkursion på Färingsö i april 2009.
 Foto: Staffan Kihl

En blomstervandring runt kyrkan i San Agustin

UNO SAND

Som läsare får du nu möjlighet att följa med Soss på denna vandring och stifta bekantskap med många av de exotiska växter man kan möta på Gran Canaria. En solig afton i februari hade 30 personer samlats framför kyrkan i San Agustin för att gå en timmes blomstervandring. En koltrast sjöng överröstande i den stora kanariepalmen.

Många växter vi ser här på öarna används som krukväxter och en del har vilda släktingar i den svenska naturen. Bougainvillea, julstjärna och nerium är ju bra exempel på det förstnämnda medan olika arter *Sedum* och törel finns även i svensk natur.

De höga spretiga träden där borta ser ut som barrträd. De heter *Kasuarina* och är närmast lövträd men bladen är starkt reducerade till obetydliga fjäll, vilket är ett exempel på vattenbesparing. Trädet är beroende av kvävefixerande svampar, som lever på dess rötter. Det fick jag erfara när jag ett år tog hem frö och försökte odla. Fröna grodde snabbt och

plantorna blev en decimeter höga varefter de dog. Svamparna hade inte fått följa med till Sverige.

Ni ser här i stenpartierna framför kyrkans entré exempel på både aloe, törel och kaktus. Ni känner nog igen *Aloe vera* här – hårt exploaterad medicinalväxt som framförallt är bra för huden, men man rekommenderas även dricka aloe för magen och för välbefinnandets skull. Aloe sägs kunna bota allt! Jag var i Sydafrika häromåret och där besökte vi en anläggning med fabrik och försäljning grundat på en annan art av släktet Aloe. Det fanns hundratals artiklar utmed väggarna.

Värre är det då att skilja på kaktusar och törelväxter, men jag ska hjälpa er. Törel har blommor som ser ut som små bruna knappar. Kaktusar har alltid färgrika stora blommor; som är röda, gula eller vita. Kaktusar har ofta större och vassare taggar, men det som framförallt kännetecknar törelväxterna är att de blöder vid minsta stick eller repa. Saften är vit

och mer eller mindre giftig. Den stora marmortöreln, *Euphorbia lactea*, där bakom muren är dödlig, andra släktingar kan man bara må illa av, men smaka inte på saften så mår du allra bäst.

Inne mot muren där borta står några väldigt vackra örönkalankoe, *Kalanchoë laxiflora*. Precis som alla andra växter här är de specialister på att spara vatten. Det är klart att de är tack samma och blir vackrast om de får en slurk då och då, men i värsta fall kan de överleva flera veckors torka och sedan när ett

Äkta aloe - *Aloe vera*

regn kommer suger de snabbt i sig och fyller sina tjocka blad. Daggen tar de tillvara och taggar är särskilt ämnade att minska avdunstningen av vatten.

Innan vi går vidare ska jag berätta om benjaminfikusarna, *Ficus benjamina*, som står här så oskyldiga. De hör till en grupp som kallas för stryparfikusar. I det vilda hamnar deras frön med fåglars hjälp på andra trädstammar. Fröet slår rot och tränger in i värdväxten som en parasit. Roten suger näring, stjälken slingrar sig runt trädet och dödar sin värd när den själv nått marken och kan försörja sig. Men jag har aldrig sett den blomma och ge frukt här. Det måste nog vara varmare. I Egypten såg jag den ha gulröda, körsbärsstora frukter. Man förökar dem också lätt genom sticklingar.

Vill ni ha rosépeppar med hem ska ni ta de röda bären av trädet med de hängande grenarna. Det står ett jättestort sådant framför sjukhuset. Det vi ser här i häckarna och längre bort några träd med liknande bär och blad är den brasilianska "falska" rosépepparn, *Schinus terebinthifolius*. Den är inte så användbar som den äkta.

Vi kommer fram till en ståtlig palmallé utanför grinden till Svenska Re. De mest

iögonfallande är kungspalmerna, *Roystonea regia*, som har dessa vita, släta stammar med gröna skaft, som är de samlade bladslidorna. Här finns den över hela ön vanliga kanariepalmen, *Phoenix canariensis*, med grov stam och avhuggna bladslidor ända nerifrån marken. Här har man dumt nog även planterat in kokospalmer, som man regelbundet får befria från de bomber, som de mogna frukterna kunde utgöra för de gående. Vi ser även exemplar av dadelpalm, *Phoenix dactylifera* och trädpalm, *Washingtonia filifera*.

Under palmerna finns *Opuntia*-kaktusar, både arter med och utan taggar. Opuntian är känd för att vara värd för koschenillusen, som man får ett rött textilfärgämne från, men även kvinnoläppar kan färgas purpurroda med lusens färg. Odlingen har tidigare varit en inkomstkälla för många bosatta uppe i bergen. De flesta kaktusar härstammar från Mexiko.

De växter ni nu ser med knallröda blommor heter Kristi törnekrona. Namnet syftar förstås på de förskräckliga taggarna. Det är också en törel – en *Euphorbia*. Namnet kommer av Euphorbius, en slav vid kejsar Augustus hov i Rom. Han var botanikkunnig, och även läkare. Därför uppskattades han och

Palmallé med kungspalm, *Roystonea regia*, till vänster.

Under palmerna i allén växer taggopuntia, *Opuntia dillenii*.

gynnades av kejsaren. Denne Euphorbius har fått ge namn åt törelfamiljen och det största släktet. Han hade förresten en bror som tack vare sin kunnighet räddade livet på Augustus och därför blev dennes livläkare. Denne Musa har givit namn åt banansläktet, Musa. De vackra blå plymerna intill är *Limonium*. En vild släkting, marris, växer i Bohuslän och är fridlyst. Släktet har många arter även på Kanarieöarna.

Om vi tittar in på Svenska Resgård ser vi många intressanta växter. Papegojblomman, *Strelitzia*, är en av få växter, som fått sitt namn från en kvinna. Det var Charlotte von Mecklenburg-Strelitz, tysk prinsessa, som blev gift med Georg III och därmed drottning av England på 1700-talet och hon födde femton barn. Sir Joseph Banks tyckte det var en prestation och liksom hon omhuldade han Kew Garden mycket och uppkallade papegojblomman efter henne. Den behöver ha femton år på

Kandelbertörel - *Euphorbia canariensis*.

sig från frö till att blomma, vilket är bra att känna till om ni köper fröpåsar. Banks var även en kompis till Piteåbon Daniel Solander, som skickades till England av Linné. Solander och Banks var med på Cooks första jordenruntresa, då Australien upptäcktes.

Den höga ståtliga samlingen ni ser här är kandelabertörel, en *Euphorbia* alltså och endemisk, vilket innebär att den har uppkommit och finns vild bara här. Det finns för övrigt många endemiska växter på dessa atlantöar.

I tujan vid trappan slingrar en färgglad lian, *Bougainvillea* eller trillingblomma. De egentliga blommorna är vita och tre till antalet. De sitter innanför de färgade högbladen. Den franske sjöfararen Louis de Bougainville upptäckte växten i Brasilien. Han snuvades emellertid på upptäckten av Australien när han något år före Cook missade även Nya Zeeland och i stället seglade upp i Nya Guineas östra övärld där han fick en ö uppkallad efter sig.

Till höger om trappan står en stor aleppotal, *Pinus halapensis*. Den är nära släkt med vår vanliga tall och har barren i par som den, men har ett annorlunda växtsätt - vid, gles och med vridna grenar. I den grekiska mytologin ansågs den vara en länk mellan himmel och jord.

De röda blommorna med köttiga blad, som helt täcker marken ett stycke heter midagsblomma, *Carpobrotus acinaciformis*. Blommorna är endast utslagna mitt på dagen och finns även i en gulblommig art, som lätt hybridiserar med den röda. Frukterna är ätliga och kallas hottentottfikon.

Här nere intill muren i klart söderläge har julstjärnorna växt sig höga och tappat de gröna bladen. Topparna har de knallröda högbladen kvar och de är mycket vackra. "Pulcherrima" betyder just "mycket vacker" och den anses vara världens mest sålda krukväxt. Det nästan nakna trädet här är en flamboyant, *Delonix regia*, men kommer ni hit i sommar får ni se den stå fullbladad med en sky av röda blommor. Frukterna är långa, med platta, böjda skidor och mycket dekorativa. Sen ser ni hur man

Hängplocama, *Plocama pendula* - ett vanligt träd efter alla bergsvägar.

har planterat massor med runda, fruktansvärt taggiga kaktusar, som kallas svärmors kudde, *Echinocactus grusonii*. De kan bli nästan en meter stora med gulvita, kortvariga blommor. Kuddarna ser ut att forma bokstäverna i Svenska Re.

På andra sidan den öppna platsen står i murhörnet ett tvåmetersträd, som kan bli avsevärt mycket större. Det kallas orkidéträd, en *Bauhinia*. Den bär ju några blommor som med fantasi kan liknas vid orkidéer. För bud-disterna är det ett heligt träd. Linné gav det vackra trädet namn efter kollegan Caspar Bauhin, en schweizisk läkare och botanist, som redan 100 år före Linné klassificerade 6000 arter och gav dem binära, alltså tvådelade, latinska namn, dock inte konsekvent. Linné var äran!

Bougainvillea i närbild.

Strandöga, *Turnera ulmifolia*.

Så går vi upp på den plattlagda stigen och häromkring finns det ingen konstbevattning. Då ser vi att törelbuskarna tar över markutrymmet. Det är purpureuforbia, balsameuforbia och jubaseuforbia, det sistnämnda namnet efter Mauritaniens kung Juba, som fick slaven Euphorbius som gåva av kejsar Augustus. Mitt bland dessa törelbuskar står en kaffesläkting, den torktåliga plocaman, *Plocama pendula*. Grenarna hänger ner och pendlar i blåsten. Växten tillhör samma familj som våra mårör. Plocaman blir snart översvallad med små vita blommor och de vita bären blir senare svarta.

Uppe på spaljénätet till vänster kämpar gryningsvindan, *Ipomoea indica*, mot torkan. Den har inte samma förutsättningar som de andra växterna här. Den har ganska tunna blad, och de flesta har ramlat av. Nedanför ser vi oleander, *Nerium oleander*. Det är en växt, som tycks kunna anpassa sig mer än många andra till torkan. Egentligen älskar den fukt och blir vackrast då, men här på ön är vattnet

en bristvara, så den är ganska skraltig men blommor flitigt i tron att den snart ska dö. På en del ställen är vattnet så otillräckligt att knopparna torkar. Strandöga, *Turnera ulmifolia*, är däremot anpassad till fukt och gynnas av vattenstänk från havet. Linné hedrade William Turner, skaparen av Kew Garden i London, genom att ge den vackra gulblommande växten släktnamnet *Turnera*.

Blåakaciorna, *Acacia cyanophylla*, har delvis slagit ut. Om någon vecka är träden fulla med små gula bollar. Det är de många ståndarna, som ger det tjugusiga helhetsintrycket. Felaktigt säger många "mimosa", ett släktnamn förbehållet några små örter, t.ex. sensitiva eller "rör mig ej", men dessa hör till ärtväxtfamiljen.

Så tittar vi på den praktfulla murrabatten med blomstervagga, *Tradescantia spathacea*. Nere i det täta bladverket finns de oansenliga blommorna sittande i en blomställning, som liknar en vagga. Jo, fantasi måste man ha. Den växten är känd för sina stora klyvöppningar.

Därför är den en tacksam laborationsväxt i skolorna. Mest på undersidan sitter öppningar som kan öppnas och stängas alltefter solljus, temperatur och luftfuktighet. Kaktusar har väldigt få sådana, liksom törel och alla växter vi har sett i kväll.

Nu börjar det skymma, men vi tar några steg fram till en buske strax intill betongstigen. Vi ställer oss runtomkring och beskådar de röda blommorna med sina långa strålände

ståndare. *Caesalpinia pulcherrima*, på svenska påfågelsträd, anses ha en av världens vackraste blommor. Linné har uppkallat växten efter Andrea Cesalpino, en påvlig livläkare, som nästan 200 år före honom själv påstod att även växterna hade ett kärleksliv och förökade sig sexuellt.

Samtliga bilder i artikeln tagna av Thord Alderborn.

Blåakacia, *Acacia cyanophylla*.

Upplandsflora-inventerare!

I det senaste häftet av Svensk Botanisk Tidskrift (SBT 103:2) publicerades de första resultaten av inventeringen av Upplands flora. Det är en uppsats skriven av Johanne Maad, Sebastian Sundberg, Per Stolpe och Lena Jonsell och har titeln ”Floraförändringar i Uppland under 1900-talet – en analys från Projekt Upplands flora”. Vi har låtit trycka ett antal särtryck av uppsatsen, i vilket även ingår en stor tabell över förändringarna för de olika arterna som behandlas (Appendix 1). Den tabellen finns inte med i tidskriftshäftet.

Vi vill nu distribuera särtrycket om floraförändringar till alla som medverkat som kartbladsansvariga i upplandsflorainventeringen. Vi är medvetna om att många kan bli svåra att nå, eftersom det nu gått ganska många år sedan vi registrerade adresser till var och en och många säkert har flyttat både en och flera gånger. Därför ber vi nu dem som vill ha särtrycket och inte redan fått det och att höra av er med uppgift om er ev. nya adress. Eposta gärna: lena.jonsell@swipnet.se eller ring 018/302470. Särtrycket kommer med posten.

...och själva floran, då? Jo, den skall komma så småningom. Vi arbetar hårt med den, det tar sin tid, men den färdiga floran börjar ta form.

Redaktionsgruppen för Projekt Upplands flora

Kontaktpersoner för Projekt Upplands Flora

Lena Jonsell, Konsumvägen 20B, 756 45 Uppsala
018-30 24 70 (ordförande).
Mora Aronsson, Övergran Kyrkängen, 746 93 Bålsta
0171-522 08 (Stockholmsdelen utom Norrtälje).
Joakim Ekman, Kampementsgatan 8, 115 38 Stockholm
08-663 34 47 (Norrtäljedistriktet).
Gunnar Eriksson, Pl. 1352 Svind, 740 81 Grillby
0171-47 60 89 (Enköping-/Håbodistriktet).
Svante von Storkirch, Österänge Pl. 1012, 810 65 Skärplinge
0294-100 24 (Tierp-/Älvkarlebydistriktet).
Ulf Swensson, Boängsvägen, 741 92 Knivsta
018-55 04 59 (Uppsaladistriktet).
Ebbe Zachrisson, Frodegatan 38, 753 27 Uppsala
018-71 48 41 (Östhammardistriktet).

UPPLANDS FLORA

Projekt Stockholmstraktens mossor

Kontaktperson: Niklas Lönnell, Dirigentvägen 171, 765 54 Uppsala
niklas.lonell@telia.com (hem), niklas.lonell@artdata.slu.se (arb.)
018-67 24 51

Floraväktaransvariga

Stockholms län (AB) Anders Svenson, Källbo, 195 92 Märsta
anders.svenson@swipnet.se
08-591 490 12 (hem), 08-598 563 62 (arb)
Uppsala län (C) Kerstin Frostberg, Gärdesgatan 7, 193 32 Sigtuna
kerstin.frostberg@telia.com
08-592 555 87 (hem)
Södermanlands
län (D) Bo Karlsson, Måsvägen 26, 641 93 Katrineholm
bovil@telia.com
0150-39197

Botaniska Sällskapet i Stockholm - styrelse 2009

Ordförande	Ida Trift, Skånegatan 73, 116 37 Stockholm, ida@trift.se, 08-6644622 (hem)
Vice ordf.	Sture Nordmark, Sätuna, 179 97 Färentuna, 08-56042815
Sekreterare	Kerstin Frostberg, Gärdesgatan 7, 193 32 Sigtuna, kerstin.frostberg@telia.com, 08-59255587
Kassör	Lennart Karlén, lennart.karlen@telia.com, 08-55174016
Ledamöter	Joakim Ekman, joakim.ekman@swipnet.se, 08-6633447 (hem), 0176-235048 (Norrtälje) Margareta Danielsson, margareta.danielsson@vinnova.se 08-6439699 Tor Jonzon, Gröna gatan 3C, 754 36 Uppsala tj@mac.se, 018-243488, 0708-656767 Staffan Kihl, s.kihl@telia.com, 08-7110296, 0702-888897 Martin Schmalholz, martin.schmalholz@botan.su.se 0735-797039 Anders Svenson, anders.svenson@swipnet.se. 08-59149012 (hem), 08-59856362 (arb)

Upplands botaniska förening - styrelse 2008

Ordförande	Alexandra Holmgren, Kungsgatan 53A 753 18 Uppsala, alexandra.holmgren@gmail.com, 018-157712 (hem)
Vice ordf.	Henrik Berg, Lästmakargatan 1B, 754 34 Uppsala, henrik.berg@spray.se, 018-504370 (hem), 018-195109 (arb.)
Sekreterare	Ellen Salomonsson, Sernanders väg 3, 752 61 Uppsala, ellen.salomonsson@gmail.com
Kassör	Norbert Häubner, Blodstensvägen 39, 752 58 Uppsala, norbert.haebner@ebc.uu.se, 018-4955922
Ledamöter	Anna Bergsten, Gotlandsresan 140, 757 54 Uppsala, anna.bergsten@ebc.uu.se Lisel Hamring, lisel.hamring@gmail.com Geir Løe, geir.loe@gmail.com

Daphne

Årgång 20, Nr 1 2009

Innehåll

- 1 Redaktören har ordet
- 2 Strandstuviken - ett paradiset för fåglar och maskrosor - *Hans Rydberg*
- 14 En havsvik om hösten - *Torbjörn Peterson*
- 17 Klibbstjärna och asiatisk klibbstjärna, två adventivväxter på väg in i landet
Anders Svenson, Per Wahlén och Håkan Andersson
- 20 Några nya uppländska mistellokaler och lite artefakta - *Torbjörn Peterson*
- 26 En blomstervandring runt kyrkan i San Agustin - *Uno Sand*
- 31 Särtryck av resultat från inventeringen av Upplands flora

Klibbstjärna *Sigesbeckia serrata*
Foto: Per Wahlén